

MARIA ANTONIA PUIGRÒS I CALDENTÉY
ANÀLISI DEL SISTEMA VOCÀLIC BALEAR

A na Maria Mesquina, la meua padrina

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article és realitzar una descripció de les característiques del sistema fonètic vocàlic propi del català parlat a les Illes Balears. Cal dir, però, que en aquest primer estudi només s'han tengut en compte els processos fonètics que afecten un nombre considerable de mots entre la gran majoria dels parlants illencs: processos de reducció vocàlica, elisió de la vocal neutra final dels mots esdrúixols acabats en *-ia*, vocal neutra en posició tònica, fenòmens de palatalització...

Per elaborar aquesta descripció he realitzat un buidatge de totes aquelles obres que actualment són font d'estudi del parlar balear i també m'he servit de la meua experiència com a parlant del dialecte. De fet, el meu propòsit és confirmar, quan es pugui, el que ja s'ha dit però, a més, aportar-hi noves observacions. He partit, sobretot, dels estudis següents: *Una mica de dialectologia catalana* d'Alcover; *Gramàtica de la llengua catalana* de T. Forteza; *Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella* i *El parlar de Mallorca* de F. de B. Moll; *Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc* de J. Veny; *La llengua dels mallorquins. Anàlisi sociolingüística* de G. Bibiloni; i *Fonètica descriptiva del català* de D. RECASENS.

Quant al sistema de notació fonètica, cal dir que he emprat els símbols i els diacrítics de l'*Alfabet Fonètic Internacional*. Quan es tracta de variants formals producte de reduccions, metàtesis, assimilacions, en general, he indicat en cursiva tot el mot, en lloc de transcriure'l sencer amb els símbols de l'AFI. S'han transcrit així per facilitar la lectura del treball.¹

1. Cal esmentar que aquest estudi ha estat possible gràcies a la beca d'investigació que em va atorgar el Govern balear per a aquests efectes dins el pla de recerca 1999-2000.

1. VOCALS TÒNIQUES

1.1. *El sistema fonològic*

El balear presenta un sistema vocàlic integrat per vuit fonemes: /e/, /i/, /ɛ/, /ə/, /a/, /o/, /ɔ/, /u/. Per tant, la vocal neutra s'ha conservat en aquesta posició. Hem de tenir en compte que E, I originàries es mantengueren [e] en els dialectes occidentals i varen esdevenir [ə] en els orientals. Actualment, la vocal neutra tònica ha perviscut només en balear i s'ha obert en [ɛ] a la resta del domini oriental.

En algunes localitats mallorquines (Lloseta, Binissalem, Alaró),² a la zona oriental de Menorca (Maó, Alaior, Mercadal, Fornells) i a la zona ponentina d'Eivissa (Sant Josep, Sant Agustí, Sant Antoni) la vocal neutra tònica ha evolucionat a [ɛ]. Veny (1993: 83) considera que aquesta obertura és moderna i que no té cap tipus de relació genètica amb el català del continent. Segons aquest autor, el canvi s'emmarca dins l'evolució interna del dialecte, tal com va esdevenir en català oriental, i ve afavorit per l'escàs rendiment funcional de l'oposició /ə/ /ɛ/.³

Pel que fa a l'evolució ə>ɛ del català menorquí, cal fer algunes observacions. Moll (1932: 8) afirma que a mitjan segle XIX, a tot Menorca, la vocal tònica procedent de E, I llatines es pronunciava [ə]:

Aquesta diferència, emperò, és d'origen recent; a mitjan segle XIX, a tota Menorca encara era igual el so representatiu de e, i llatines: per tot arreu pronunciaven ə. El *Diccionari Menorquí, Español, Francés y Llatí*, inèdit, obra del maonès Antoni Febrer i Cardona (que el va escriure a la primeria del vuit-cents) ens dóna la prova que en el seu temps a Maó es pronunciava la ə com a Ciutadella. En el dit diccionari es distingeix gràficament el timbre de totes les e accentuades, indicant per è la e tancada [é], per é la e oberta [é] i per ê la e corresponent al so ciutadellenc ə.

2. Alcover (1908: 218) afegeix que a Porreres les persones d'una trentena d'anys en avall practiquen també el canvi ə>ɛ. Bibiloni (1983) constata que, avui en dia, la vocal neutra tònica no s'obri en [ɛ] en aquesta localitat.

3. Hi ha poques parelles de mots que s'oposin per la presència dels fonemes /ə/ o /ɛ/ en posició tònica: *set* (nombre) *set* (*beure*); *deu* (nombre) *deu* (verb *deure*); *cerra* (*pèl*) *serra* (instrument per tallar).

López Casanovas (1980: 572) insinua el possible caràcter social d'aquest canvi fonètic. Aquest autor va realitzar unes enquestes per a l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* (ALDC) i pogué observar que en una família camperola de Maó, integrada per dos homes i dues dones d'edat avançada, els dos barons encara articulaven la vocal neutra en posició tònica i, en canvi, les dues dones ja havien efectuat el canvi ə>ɛ. Aquest fet no deixa de ser curiós.

Els estudiosos consideren que la congelació del canvi respon a causes psicolingüístiques, és a dir, a la rivalitat existent entre Ciutadella i Maó. Moll (1981: 89) afirma:

El procés de conversió de ə en é no ha arribat a realitzar-se a la part de ponent; s'ha aturat a Ferreries i Ciutadella, en part per un motiu psicològic: per la reacció dels ciutadellencs contra els maonesos, conseqüència d'antipaties seculares, avui feliçment superades. La pronunciació é de Maó ha estat objecte de burla per part dels ciutadellencs, i naturalment aquests s'han resistit a imitar un ús que consideraven ridícul.

A més, I. Mascaró (1982: 199) observa que, quan els maonesos satiritzen el parlar de Ciutadella, tempten l'articulació de la neutra tònica, però el que fan és baixar el to de veu. És el que ell anomena el parlar sentit com a mascle enfront del parlar femella. A partir d'aquí, l'autor creu que cal estudiar les característiques acústiques del so [ə] ciutadellenc, per poder esbrinar si aquesta vocal és central o si, en canvi, es decanta cap a l'esquerra o cap a la dreta del triangle vocàlic. És a dir, si la vocal neutra de Ciutadella és més greu que la [ɛ] de Maó.

Finalment, cal fer algunes consideracions sobre el grau d'obertura dels sons vocàlics en balear:

1. Les vocals mitjanes, obertes (ɛ, ə) i tancades (e, o), presenten un grau d'obertura superior a les del català central. Moll (1990: 84) assenyala que en algunes localitats mallorquines la vocal mitjana posterior [ɔ] arriba a obrir-se tant que resulta quasi una *a* velar. A Felanitx, la pronúncia especialment oberta de /ɔ/ s'ha vist afavorida per la realització molt anterior de la vocal /a/.

A Son Servera i Felanitx, el diftong /ɔw/ pot experimentar un procés de descens vocàlic i realitzar-se [aw]. Aquest fenomen s'adiu

amb la pronúncia especialment oberta de la vocal /ɔ/ en aquestes zones.

2. En mallorquí i menorquí la vocal baixa /a/ té una marcada tendència palatal. Recasens (1986a) comprova que el so [a] del mallorquí presenta un F1 inferior al corresponent a [a] del català central.

En canvi, l'eivissenc i algunes zones de Mallorca (Calvià, Sóller, Bunyola) presenten una realització de /a/ ni molt tancada anterior ni molt oberta posterior (RECASENS, 1991: 91).

3. En mallorquí, la vocal neutra és un poc més labialitzada i tancada que en català central. Més endavant veurem que els canvis ə>o, o>ə són molt operatius en el parlar d'aquesta illa.

4. Les vocals altes /i/, /u/, en mallorquí i menorquí, són també un poc més obertes que en català central (RECASENS, 1991: 141). En aquests sons, però, la diferència d'obertura deu ser mínima. De totes maneres, s'hauria de realitzar un estudi experimental per poder comprovar la freqüència del primer formant de les dues vocals altes.

1.2. *El canvi á>ε*

En mallorquí, i en menor mesura en menorquí, existeixen un seguit de formes lèxiques que experimenten el canvi á>ε. Aquest fenomen s'adiu amb la realització especialment anterior de la vocal /á/ i es dóna en els casos següents:

a) *En contacte amb un so palatal.* A Sineu la vocal /á/ esdevé [ε] quan va precedida d'una consonant palatal. Aquest canvi té lloc, per tant, en un context fonètic ben definit i és propi de tots els parlants sineuers. És possible que, en aquesta zona, el primer formant de [á] presenti una freqüència un poc més baixa que el de la [á] de les altres localitats. Alcover (1908: 211) diu que, a Sineu, á>ε, é darrere palatal o velar. Bibiloni (1983) nega aquest fet i confirma que /á/ no passa a [é] o [ε], sinó únicament a [ε].

A Palma i Llorito /á/ > [ε] en contacte amb consonant palatal. Formes com *llarga* [ε], *gall* [ε], *canya* [ε], *viatge* [ε] en són un exemple. Ara bé, encara que el fenomen d'ascens tengui lloc en unes condicions

contextuals ben definides, no es produeix de forma sistemàtica, és a dir, només afecta un conjunt de mots. Per tant, en aquest punt difereix del canvi *á>ε* que es dona a Sineu.

Moll (1990: 83) apunta que a localitats com Palma o Manacor els substantius *canya* i *vicari* es realitzen amb [ɛ] tònica. Nosaltres, a Manacor, no hem sentit mai aquestes pronúncies. És possible, però, que les realitzacions amb [ɛ] hagin existit i que, actualment, es puguin trobar encara en boca d'algun parlant manacorí d'edat molt avançada. Els substantius *xarxa*, *butxaca*, a Manacor, sí que es realitzen sempre amb vocal [ɛ].⁴

b) En contacte amb un so no palatal. El substantiu *guitarra*, en mallorquí i menorquí, experimenta el pas *á>ε* de forma sistemàtica. L'ascens vocàlic s'explica, possiblement, per l'acció de la consonant dentoalveolar. Bibiloni (1983) considera que cal relacionar la pronúncia *guitarra* amb els freqüents canvis *á>ε* que s'han produït històricament per influència de la consonant vibrant.

El fenomen d'ascens *á>ε*, per influència contextual, té lloc també en català nord-occidental meridional i en valencià.

En el parlar de Felanitx, la vocal baixa /á/ presenta una realització especialment anterior. Aquest grau elevat de palatalització ha fet que alguns autors (ALCOVER, 1908; MOLL, 1960) afirmen que, en aquesta zona, el fonema /á/ ha desaparegut. Hem de tenir en compte que si el fonema /a/ s'hagués eliminat, els habitants d'aquest poble serien insensibles a la diferència entre els mots *cel* (realitzat amb vocal oberta) i *sal* (tal com es diu a Felanitx). Grimalt (1972: 19) va comprovar, en canvi, que, als felanitxers, els resulta impossible acceptar la identitat entre ambdues pronúncies. De totes maneres, s'hauria de realitzar un estudi de fonètica experimental per mesurar les freqüències de F1 i F2 d'aquest so vocàlic.

A Son Servera, la realització especialment tancada de la vocal baixa ha ocasionat el canvi *a>ea*, *ee*. Aquest procés de diftongació es troba en regressió i, avui dia, només el practiquen els parlants majors.

4. Segons el DCVB la pronúncia *xerxa* és pròpia de tot el balear. En canvi, la variant *butxeca* es pot sentir només a Palma, Manacor i Felanitx.

1.3. *El canvi $\epsilon > \acute{e}$*

A Felanitx, la vocal oberta / ϵ / es realitza [\acute{e}]. En aquesta localitat, s'ha perdut la distinció entre els dos fonemes mitjans anteriors. La realització especialment tancada de la vocal baixa ha fet que [ϵ], per distingir-se de [\acute{a}], avançàs també cap al paladar i es convertís en [\acute{e}]. Com a conseqüència d'aquest canvi, el sistema vocàlic ha quedat reduït a set sons: /i/, /u/, /o/, /ɔ/, /ə/, /e/, /a/. Recasens (1991: 60) constata que aquest sistema és poc comú a les llengües del món. De fet, el nombre de distincions vocàliques de la sèrie anterior ha de ser igual o superior a l'existent a la sèrie posterior. Es considera, per tant, un sistema poc estable.

Moll (1960: 175) diu que el procés cap a una major diferenciació vocàlica ha quedat frenat per la pressió que exerceix la parla de les altres localitats:

Lo que le ha salvado en su camino evolutivo ha sido el haberse desarrollado este proceso tardíamente, en la época actual de intensificación de las comunicaciones: el contacto diario de los felanitxers con las otras villas y sobre todo con la capital donde la extraña pronunciación no podía menos de provocar sonrisas y bromas, ha frenado la evolución de la tendencia dialectal, principalmente entre la gente más culta y viajera. Creo que el avance hacia una mayor diferenciación ha quedado definitivamente paralizado.

El pas $\epsilon > \acute{e}$ es produeix també a Maria de la Salut i és possible que, de forma més o menys sistemàtica, es doni també en alguna altra localitat mallorquina. S'hauria de realitzar una enquesta per poder esbrinar l'abast actual d'aquest canvi fonètic.

1.4. *El canvi $\partial > \acute{e}$*

A Sineu, la vocal neutra tònica es tanca en [e] quan va precedida d'un so palatal o palatovelar, vocàlic o consonàntic. Quan el so [ə] es troba en posició àtona també es practica aquest canvi.

1.5. *El procés d'inflexió vocàlica en els mots bístia, sínia*

En mallorquí i menorquí la vocal tònica /e/ pot esdevenir [i] per un procés d'inflexió exercit per la vocal alta següent.⁵ En són un exemple formes com *bístia*, *sípia*, *sínia*, *albergínia*. En canvi, en eivissenc, tots aquests mots es pronuncien amb [é] tancada.

Per contra, en el substantiu *cementeri* no s'aplica el fenomen d'ascens vocàlic, és a dir, es conserva la vocal mitjana anterior oberta.

2. VOCALS ÀTONES

2.1. *Reducció vocàlica. Sèrie anterior*

— Els fonemes /a/ /e/ /ɛ/ en posició àtona es redueixen a [ə]. En català oriental existeixen, però, una sèrie de formes lèxiques que no neutralitzen la vocal /e/ en aquesta posició. L'absència de neutralització es dona sobretot en mallorquí i afecta els casos següents:

a) Formes verbals emeses amb [e] per analogia amb les formes rizotòniques corresponents: *esperar* [əspɛrá], *quedar* [kedá], *deixar* [derá]. Hi ha casos, però, en què l'analogia no ha operat: *conservar* [kɔnsərvá], *reservar* [rɛzərvá], *berenar* [bɛrəná], *sentir* [sɛntí].

b) Mots derivats emesos amb [e] perquè els primitius corresponents presenten [e] o [ɛ] en posició tònica: *festada* (*fešta*), *temporada* (*temps*), *vellet* (*vell*), *peixet* (*peix*). Alguns vocables, però, es realitzen amb vocal neutra: *fusteret* (*fuster*), *cafetet* (*cafè*), *dentista* (*dent*).

c) Es realitzen amb vocal tancada les terminacions *-ec*, *-eg*: *càrrec*, *diàleg*, *mànec*.

d) Cultismes i paraules noves, especialment per a les generacions més velles, emeses amb [e] per influència de la pronúncia castellana: *especial*, *meditar*, *felicitar*, *penetrar*, *mentalitat*, *examen*, *vàter*, *fase*, *classe*, *piràmide*. La coincidència formal entre els mots catalans i els castellans facilita encara més la transfusió de la fonètica castellana en

5. Aquest fenomen es dona també en altres regions del domini lingüístic català.

els vocables catalans. Els mots que en castellà presenten vocal mitjana baixa, en català es realitzen també amb vocal [a]: *carnet* [karnét], *camió* [kamió], *xalet* [jalét].

e) Els numerals *desset*, *deuuit*, *denou* es realitzen sempre amb vocal tancada.

f) Quan la vocal *e* es troba en hiatus amb una vocal, el mallorquí presenta de manera sistemàtica realització tancada del primer element, tant si es tracta de formes col·loquials com de formes cultes: *real*, *ideal*, *balneari*. Recasens (1991: 114) considera que la realització més tancada de [ə] en mallorquí, podria afavorir la pronúncia de l'hiat amb [e]. Hem de tenir en compte que, en català central, és perfectament possible la realització [ə] de V1 davant de vocal tònica.

g) Els mots compostos i els adverbis acabats en *-ment* presenten accent primari sobre el segon element i vocal a la primera síl·laba sense reduir: *setmesina* [ɛ], *benestar* [e], *malament* [a]. Es pronuncien amb vocal neutra si el primer element, quan és un mot simple, es realitza amb [ə] o si el mot compost està totalment lexicalitzat.

Ara bé, s'hauria de realitzar un estudi acurat dels mots compostos i dels adverbis acabats en *-ment* per poder comprovar si, en mallorquí, aquestes categories morfològiques tenen dos accents fonètics o només en tenen un. D'aquesta manera, sabrem si cal tractar aquestes peces lèxiques com a excepcions a la regla de reducció vocàlica o si, per contra, s'adiuen amb el procés general de reducció. Tradicionalment, s'ha atribuït l'absència de neutralització a la presència d'un accent secundari sobre el primer element.

Malgrat les consideracions que acabam de fer, hem de tenir en compte que alguns mots poden realitzar-se amb vocal neutra en unes localitats i amb vocal tancada en unes altres:

<i>Regar</i>	<i>Llevat</i>	<i>Càvec</i>
[e] Campos	[e] Campos	[e] Manacor
[ə] Felanitx, Manacor	[ə] Felanitx	[ə] Montuïri
	[e, ə] Manacor	

Sovint hi ha fluctuació entre els parlants d'una mateixa localitat i, fins i tot, és possible que un mateix individu pugui alternar les pronúncies [è], [ə] en una mateixa seqüència.

Hi ha casos en què la realització [e] en lloc de la neutra [ə] permet distingir dos mots que, sense aquestes pronúncies, resultarien homònims. És el cas, per exemple, de *pegar/pagar*, *penada/panada*, *especial/espacial*.

Finalment, cal assenyalar que el menorquí i l'eivissenc realitzen amb vocal neutra els mots que figuren als apartats 1 i 2, és a dir, les formes verbals i els derivats que alternen amb les vocals [e], [ɛ] en posició tònica. Per tant, aquesta característica distingeix el mallorquí no només del català central sinó també del menorquí i l'eivissenc.

— A Sineu la vocal neutra àtona esdevé [e] quan va precedida d'un so palatal, vocàlic o consonàntic. S'hauria d'esbrinar si el pas ə>e, en aquestes condicions contextuais, afecta tots els mots. De fet, Recasens (1991: 128) afirma que l'ALPI anota la transcripció [ke] als mots *cavalls*, *castell*, *caragol*, *camí* i [kə] als substantius *caçador* i *cabellera*.

— La vocal neutra, en posició final de mot, presenta una realització més anterior (e, ɛ) a Alcúdia (Mallorca) i en algunes localitats de Menorca (Ferreries, Maó, Alaior). Alcover (1908: 228) descriu aquesta variant com un «so boirós, indecís, que de vegades casi fa l'efecte d'una e tancada, i altres voltes que sia una e oberta».

És possible que, actualment, el so [e, ɛ] hagi estat substituït per la vocal [ə].⁶

— Els adverbis *també*, *tampoc* i la partícula proclítica *ca*, quan precedeix un pronom possessiu, en alguns indrets de Mallorca, es realitzen amb vocal [a], és a dir, no experimenten el procés de neutralització. Per tant, fonèticament parlant, aquests vocables resten sotmesos a una distribució espacial.

Pel que fa a la partícula *ca* s'hauria d'esbrinar si la pronúncia amb [a] o amb [ə] està relacionada amb la realització palatal o velar de les consonants oclusives. Hem observat que a Montuïri la partícula *ca* es

6. La variant anterior és vigent també en diverses zones del català continental (vegeu RECASENS, 1991: 109).

pronuncia amb vocal [a]. En aquesta zona lingüística les oclusives s'articulen a la zona velar. A Manacor, la forma *ca* es pronuncia amb vocal neutra i les oclusives, en una sèrie de contextos, s'articulen a la zona palatal.

— Quan un verb va seguit de pronom feble, l'accent recau sobre el pronom. La vocal final dels infinitius de la primera conjugació, generalment, experimenta un procés de neutralització. Aquesta realització s'adiu amb la regla fonològica de reducció vocàlica, ja que la vocal de l'infinitiu sofreix un procés de desaccentuació quan l'accent es desplaça sobre el pronom: *cantar-la* [cəntəl: ə], *posar-ho* [pozəró].

Ara bé, en algunes localitats de Mallorca, la vocal final de l'infinitiu seguida de pronom amb accent fonètic es realitza [a]. Podria ser que, en aquestes zones, les seqüències integrades per verb i pronom clíctic duguessin dos accents, és a dir, un accent primari sobre el pronom i un accent secundari situat sobre la síl·laba final de l'infinitiu.

2.2. Terminació *-ia*

Els mots esdrúixols acabats en *-ia* presenten elisió de la vocal neutra final: *família* [fə̀mili], *ciència* [sjensi].

Veny (1993: 86-87) assenyala que la pèrdua d'aquesta vocal, en rossellonès, es podria relacionar amb l'aversion d'aquest dialecte contra els mots esdrúixols. Ara bé, refusa aquesta hipòtesi en el cas del mallorquí perquè, aquest dialecte, coneix els mots esdrúixols patrimonials. S'ha observat que, actualment, quan s'introdueix un mot nou acabat en *-ia*, la vocal neutra no s'elideix.

Alcover (1908: 245) assenyala que a Felanitx i a Artà es conserva la [ə] en els mots singulars i s'elideix en els plurals. Pel que fa a aquest aspecte, diu Bibiloni:

De les nostres investigacions entre gent d'Artà hem deduït que efectivament la gent major i de mitjana edat conserven la ə en el singular i que alguns tendeixen a eliminar-la en els plurals; els nins, però, solen eliminar-la molt regularment en els singulars i els plurals. A Felanitx la immensa majoria de gent pronuncia la vocal final, tant en els singulars com en els plurals, i, fins i tot es produeixen curioses ultracorreccions...

Es tendeix, per tant, a adoptar la mateixa solució en els singulars i en els plurals.

2.3. *El canvi ə>i*

El fenomen d'ascens vocàlic és molt freqüent en el parlar balear i es produeix en contacte amb un so palatal, consonàntic o vocàlic:⁷

1. *En contacte amb consonant palatal: llixiu (lleixiu), gigant (gigant), aixincar (aixencar), engigar (engegar), aixicar-se (aixecar-se), quixal (queixal), sixanta (seixanta), esquixar (esqueixar).*

Hem observat, però, que a les zones de Mallorca que no palatalitzen les consonants oclusives, els mots que presenten una consonant oclusiva no experimenten el canvi ə>i, encara que la vocal neutra estigui situada al costat d'una consonant palatal. És possible que, en aquests casos, els segments responsables del procés de palatalització siguin les oclusives palatals.⁸ Fins i tot, es donen casos de palatalització a distància. Un exemple n'és el mot *aixencar*. En aquest infinitiu, la vocal neutra esdevé [i] per acció de l'oclusiva palatal situada a la síl·laba següent.

En el mot *seixanta* l'ascens ə>i es produeix perquè aquest so es troba envoltat d'un entorn palatal. Segurament, el responsable del procés de palatalització és el so palatal fricatiu [ʃ]. És possible que també hi exercesqui certa influència la consonant fricativa alveolar [s], perquè la *s* del català té un fort matís palatal. La vocal neutra en contacte amb *s* també pot esdevenir [i] a les formes verbals *siré (seré), sirià (seria), sirem (serem)*...

2. *En contacte amb una vocal alta: dicidei (decidir), istiu (estiu), siminari (seminari), infiliç (infeliç).* Les variants *siminari, infiliç* foren

7. Recasens (1991) considera que l'elevada freqüència d'aquest canvi en balear, es pot relacionar amb el timbre més tancat de la vocal neutra en aquest dialecte.

8. Bibiloni (1983) ja va observar aquest fet. De totes maneres, s'hauria de realitzar una enquesta per esbrinar:

a) Si en menorquí, eivissenc i als pobles mallorquins que no tenen oclusives palatals, algun dels mots esmentats, és a dir, els que presenten una oclusiva palatal, s'experimenta el canvi ə>i.

b) Si a tots els pobles que tenen oclusives palatals, mots com *queixal, aixencar, aixecar* es realitzen amb vocal [i].

recollides per Alcover (1908). És possible que, actualment, ja hagin desaparegut.

A Menorca és usual també el canvi $\partial > i$ en els mots *gavina*, *savina*, *enamorar*, *pegar*, *deixar* i *tropessar* (castellanisme). En eivissenc existeixen les variants *inclusa* (*enclusa*), *arricular* (*arrecular*), *ribotar* (*rebotar*), *mijoral* (*majoral*), *tixidor* (*teixidor*), *pixarell* (*passerell*). En canvi, segons Veny (1977: 15), els eivissencs mantenen la vocal primitiva en els mots *savina*, *mellor* i *nengú*.

2.4. El canvi $i > \partial$

El fenomen de descens vocàlic és general a tot el domini lingüístic i es pot explicar per dissimilació en relació a una vocal alta següent o precedent o per assimilació a una vocal neutra:

Assimilació: *penentència* (*penitència*), *emperfecció* (*imperfecció*), *entenció* (*intenció*), *madremoni* (*matrimoni*), *emaginar* (*imaginar*), *desfressat* (*disfressat*).

Dissimilació: *melitar* (*militar*), *devertir* (*divertir*), *ensultar* (*insultar*), *estitut* (*insitut*), *vesita* (*visita*), *trenidat* (*trinitat*), *enfinít* (*infinít*), *vegilar* (*vigilar*).

En aquests mots, la vocal que experimenta el canvi es troba situada en posició pretònica. Les formes amb vocal neutra són pròpies de persones majors amb poca instrucció. Cal remarcar, però, que la pronúncia *estitut* (*institut*) es troba encara bastant arrelada entre el jovent mallorquí.

Bibiloni (1983) considera que la poca productivitat d'aquest canvi, en el parlar actual, s'ha d'explicar més per influència del castellà que no del català normatiu.

2.5. El canvi $\partial > o$

A mots com *home*, *cotxe*, *cove*, *cogombre*, *nostre*, *vostre* la vocal neutra es realitza [o]. La vocal tònica posterior exerceix un procés d'inflexió sobre la [ə] final i la transforma en [o]. Aquest procés d'as-

similació retardatòria progressiva es produeix tant si el mot va en singular com si va en plural. Les formes amb [o] són les que empra sistemàticament tota la població, independentment de la procedència geogràfica, és a dir, és un fenomen que es practica a tots els pobles de les Balears i, a més, gaudeix de prestigi social. A Menorca i a Eivissa la vocal àtona [o] esdevé [u], d'acord amb el sistema de reducció propi d'aquests parlars.

La vocal neutra pot esdevenir també [o] en virtut d'un procés d'assimilació a una vocal posterior situada a la síl·laba següent: *fonoll* (*fenoll*), *rostoll* (*restoll*), *jonoll* (*genoll*), *colçons* (*calçons*), *moló* (*meló*), *oruga* (*eruga*). Ara bé, des del punt de vista de l'ús lingüístic, podem dividir aquestes variants en tres grups:

1. Formes que es pronuncien amb vocal neutra o amb vocal posterior, depenent de les localitats, és a dir, resten sotmeses a una distribució espacial: *fonoll* (*fenoll*), *rostoll* (*restoll*). Totes dues variants són correctes des del punt de vista normatiu.

2. Mots que es pronuncien amb vocal posterior només a alguns pobles i, a més, entre persones de nivell cultural baix: *moló* (*meló*), *colçons* (*calçons*). Aquestes variants són molt vulgars.

3. Mots que presenten alternança entre les pronúncies [ə], [o], fins i tot, en la parla d'un mateix individu: *oruga* (*eruga*), *jonoll* (*genoll*). Les variants amb vocal posterior no són correctes normativament, però no tenen connotacions vulgars.

En alguns mots, la vocal neutra esdevé [o] perquè es troba situada al costat d'una consonant labial. Es produeix, per tant, una assimilació consonàntica: *vormei* (*vermell*), *poper* (*paper*), *capovall* (*cap avall*). Aquestes variants es poden sentir només en boca de parlants d'edat avançada i, actualment, es troben en regressió.

2.6. El canvi $o > ə$

En algunes peces lèxiques la vocal tònica posterior [o], [ɔ], [u] exerceix un procés d'inflexió sobre la vocal àtona precedent i la transforma en [ə]: *Apəllonia* (*Apol·lònia*), *bətó* (*botó*), *əlor* (*olor*), *təvallola* (*tovallola*), *rəbiol* (*rubíol*; $u > ə$). Es tracta del fenomen contrari a l'es-

mentat anteriorment. Cal remarcar que, a les zones on es practica aquest canvi vocàlic, les variants amb vocal neutra es consideren pronúncies col·loquials, però no vulgars. Dels mots que hem esmentat només es produeix l'alternança ə/o en el substantiu *botó*.

En altres mots l'evolució *o>ə* es produeix per dissimilació en relació a una vocal àtona posterior següent o per assimilació a la vocal mitjana baixa o neutra: *vəlundat* (*voluntat*; dissimilació), *səldar*, *fərmatge* (*soldar*, *formatge*; assimilació). En aquest cas, les pronúncies amb vocal neutra es troben en regressió i són pròpies de persones majors poc instruïdes. L'única excepció és l'infinitiu *soldar*, que es pronuncia amb vocal neutra a les localitats que practiquen el canvi *o>ə* a mots com *botó*, *Apollònia* o *tovallola*.

Finalment, cal esmentar que en la majoria de mots que experimenten l'evolució *o>ə*, la vocal posterior es troba en contacte amb una consonant labial.

En algunes localitats mallorquines, la vocal neutra àtona en posició final de mot es realitza més tancada i labialitzada que la normal, especialment si a la síl·laba anterior hi ha una *o*, *u*, *i*. Les zones que presenten la variant posterior són Capdepera, Artà, Randa, Costitx, Marratxí, Selva, Caimari, Mancor, Orient, Bunyola, Sóller, Fornalutx, Biniaraix, Deià, Esporles, Puigpunyent i Galilea (ALCOVER, 1908).⁹

Aquesta variant es troba en retrocés entre els sectors joves, perquè es considera una pronúncia rústica (BIBILONI, 1983).

2.7. Procés de neutralització. Sèrie posterior

El mallorquí, en posició àtona, conserva la *o* àtona sense tancar-la en [u].¹⁰ Aquesta solució és compartida també pels parlars occidentals. En canvi, en menorquí i eivissenc, els fonemes /o/, /ɔ/ es re-

9. La variant posterior és vigent també en algunes comarques del català oriental continental (vegeu RECASENS, 1991:108).

10. L'única excepció és la vall de Sóller, que tanca la vocal [o] en [u]. Moll (1990: 88) assenyala que el solleric té punts de semblança bastant notables amb la parla de Ciutadella, la població menorquina més propera.

dueixen sistemàticament a [u]. El pas *o>u* pot haver estat condicionat per la necessitat estructural d'igualar el nombre d'oposicions en les sèries anterior i posterior del vocalisme àton. Aquesta neutralització no és anterior al segle XVI i es dona també en català central i rossellonès.

A la major part de l'illa de Mallorca, els fonemes /o/, /ɔ/, esdevenen [u], quan van seguits d'una síl·laba que conté una vocal alta. Perquè es doni aquest procés no és necessari que les vocals [i], [u] es trobin en posició tònica ni que alternin amb un altre mot de la mateixa família lèxica que presenti una vocal alta tònica (*formiguer/fomiga; moliner/molí*). És a dir, tant les vocals altes tòniques com les àtones poden inflexionar la [o] àtona precedent:

Vocal tònica: *mulí (molí), cumú (comú), costum (costum)*.

Vocal àtona: *convidat (convidat), curriola (corriola)*.

El tancament condicionat és més productiu davant [i] que davant [u]. Però, com diu Bibiloni (1983), cal tenir en compte que els mots tradicionals que es presten al tancament ocasionat per [u] són escassos.

Actualment, aquest procés d'ascens vocàlic es troba en regressió. De fet, els mots introduïts en època recent es pronuncien amb vocal [o]. Formes com *social, província, ecologia* en són un exemple. Les generacions joves, fins i tot, emeten amb [o] mots que tradicionalment s'han realitzat amb vocal [u]. És possible que la inflexió condicionada hagi entrat en retrocés, a causa de la influència de la pronúncia castellana i de la pressió que exerceixen poblacions com Palma, Manacor, Inca, que no practiquen aquest fenomen fonètic.

Finalment, cal assenyalar que el tancament condicionat era propi del català antic (segles XII-XIV). Per tant, una vegada més, el mallorquí mostra un caràcter conservador i arcaïtzant.

2.8. Casos d'ascens vocàlic *o>u*

En mallorquí es registren altres casos d'ascens *o>u*, que cal tractar d'explicar:

a) Formes com *cobert, obert, estofat, Joan, Josep, Joaquim, moixell, mon, ma, morter, rebombori, tronyella* s'han emès tradicional-

ment amb [u]. En la majoria d'aquests mots, la vocal [o] es troba situada al costat d'una consonant labial i és precisament aquest segment consonàntic el que ha provocat el canvi *o>u*. De fet, a Mallorca, els possessius àtons *mon*, *ma* es pronuncien *mun*, *mu*.¹¹ En canvi, *ton*, *son* es realitzen amb [o]. Recasens (1991: 138) considera també que una consonant palatal o velar pot haver contribuït al fenomen d'ascens vocàlic, mitjançant un moviment d'elevació del dors durant la producció de la vocal. Aquesta explicació justificaria el pas *o>u* a formes com *Josep*, *Joan* o *tronyella*.

Aquests mots, juntament amb els casos d'inflexió esmentats anteriorment, foren els que en un primer moment varen experimentar el canvi *o>u* en català oriental. La situació existent avui dia a Mallorca i al domini occidental és la que es donava, a grans trets, en català antic.

b) En els mots introduïts en època més recent, la vocal àtona [o] esdevé [u] per influència de la pronúncia castellana. Formes com *cònsul* (*cònsol*), *títul* (*títol*), *guvernamental* (*governamental*) en són un exemple (a Palma, però, encara se sent dir *cònsol* —especialment en l'expressió *fer orelles de cònsol*— i *títol*).

2.9. El canvi *u>o*

A les localitats mallorquines que no practiquen l'ascens *o>u*, la vocal posterior [o] pot esdevenir [u] en una sèrie de formes lèxiques. És possible que aquest canvi es produeixi per ultracorrecció, és a dir, per analogia amb els mots que es pronuncien amb [o]. Hi ha altres factors, però, que poden haver motivat aquest fenomen fonètic:

1. La influència de la pronúncia castellana. Formes com *montar* (*muntar*), *montanya* (*mntanya*), *soportar* (*suportar*) es pronuncien amb [o] per influència dels mots castellans *montar*, *montaña*, *soportar*.
2. La dissimilació en relació amb una altra vocal alta situada dins el mot: *homitat* (*humitat*), *Poríssima* (*Puríssima*), *monicipal* (*municipal*), *fogir* (*fugir*), *estodiar* (*estudiar*), *Lloís* (*Lluís*), *croixir* (*cruixir*),

11. En eivissenc el pronom *ma* es pronuncia amb vocal neutra.

jostícia (*justícia*), *soficient* (*suficient*), *ponyir* (*punyir*), *bollir* (*bullir*).¹² En alguns mots, el canvi *u>o* no té connotacions vulgars. De fet, variants com *gronyir*, *bollir*, *croixir* són les que empren sistemàticament tots els parlants. En canvi, formes com *monicipal*, *jostícia*, *estodiar* són usades només per persones amb un nivell cultural baix. Cal distingir, per tant, entre variants col·loquials i variants vulgars.

3. L'analogia. Les dues primeres persones del plural dels present d'indicatiu dels verbs *voler* i *poder* es pronuncien amb vocal [o] per la influència que exerceixen la resta de formes verbals:

- Poguem, pogueu* (per analogia amb *podem, podia, poder...*).
- Volguem, volgueu* (per analogia amb *voler, volia, volgués*).

4. La dissimilació del tret de labialitat. El mot *ploma* no es pronuncia *pluma*, possiblement per dissimilació amb la consonant labial [m].

2.10. Els grups *qua*, *gua*

El diftong àton *ua*, precedit d'una consonant velar sorda o sonora, monoftonga en [o] (Mallorca) i [u] (Menorca i Eivissa), tant si es troba en posició pretònica com posttònica: *aigo* (*aigua*), *gonyar* (*guanyar*), *agontar* (*aguantar*), *corema* (*quaresma*).

Segons Veny (1993: 87), el canvi s'ha realitzat probablement a través de la fase **kwo*, **gwo* amb absorció de la [w] velar per la consonant també velar [k] o [g].

Crec que el pas de [ə] a [o] pot haver estat afavorit per la realització un poc més labialitzada de la vocal neutra en balear. Ara bé, cal tenir en compte que la monoftongació dels grups *qua*, *gua* en [o] és una solució compartida amb altres indrets del domini lingüístic català. Alcover (1908: 248) considera que el pas *wə>o* no es pot explicar per influència d'una labial, sinó que és degut a una llei primitiva de la llengua que de *au* fa *o*. Segons la nostra opinió, el pas del diftong *ua* a [o], en

12. Bibiloni (1983) considera possible que *bullir* sigui una pronúncia perfectament normal del punt de vista etimològic (<BULLIRE) i que sempre s'hagi dit així.

els grups *qua*, *gua*, no es pot relacionar amb el procés de monoftongació que va patir el diftong decreixent *au* en el pas del llatí al català.

Els mots que s'han introduït recentment en el lèxic mallorquí, poden monoftongar el diftong [wa] en [ə]: *qualificar* [kəlificá], *qualitat* [kəlídát]. Aquestes realitzacions es poden explicar per influència del castellà.¹³

En posició tònica, els grups *qua*, *gua*, en general, es mantenen. L'eivissenc, però, encara conserva alguns exemples de monoftongació: *cinconta* (*cinquanta*), *agont* (*aguant*).¹⁴ Aquestes pronúncies han entrat en regressió i actualment només perviuen a la pagesia i entre parlants poc cultivats. En mallorquí i menorquí, l'indefinit *qualque* i les formes rizotòniques del verb *qualcar* són les úniques peces lèxiques que poden experimentar monoftongació en el parlar col·loquial.

2.11. *Els verbs veure i beure*

El diftong creixent del verb *veure* monoftonga en [o] (Mallorca) o [u] (Menorca, Eivissa) en els temps verbals de futur i condicional, és a dir, quan es troba en posició àtona: *voré* (*veuré*), *voría* (*veuria*). Podem suposar que, en primer lloc, la vocal neutra es transforma en [o], per l'efecte de l'articulació labial, i que, posteriorment, l'aproximant velar queda absorbida per la vocal posterior.¹⁵

L'altra peça lèxica afectada per aquest procés és el verb *beure*.

En mallorquí i menorquí, el diftong tònic /əw/ del verb *veure* no experimenta el procés de monoftongació. Perceptivament, però, és

13. Gulsoy (1993: 242) rebutja aquesta hipòtesi pel fet que el DCVB a l'entrada *qualitat* aporta com a testimoni exemples de la realització [ka] en el *Curial e Güelfa*.

14. Pel que fa a aquests casos vegeu Veny (1977: 13).

15. És curiós que els diversos autors, quan parlen d'aquest fenomen, normalment fan referència al diftong /əw/ tònic. Alcover (1908: 220) explica que la *e* tònica dels verbs *veure* i *beure* s'enfosqueix a l'infinitiu, a la segona i tercera persona del singular i a la tercera del plural del present d'indicatiu. Moll (1990: 85) no determina si el pas ə>o es dona en posició tònica o àtona, però tots els exemples que posa contenen el grup vocàlic en posició tònica. Biliboni (1983) parla del pas /əw/>[ow] en les formes tòniques dels verbs *veure* i *beure*.

difícil determinar si es realitza [ə] o [o], perquè la vocal neutra del balear presenta un alt grau de labialització. L'eivissenc, en canvi, en aquest cas redueix el diftong /əw/ a [o]. Segons Alcover (1908: 220), la vocal neutra de l'infinitiu *veure* es realitza [o] a Manacor, Sant Llorenç, Felanitx, Santanyí, Puigpunyent, Galilea, Bunyola, Orient (Mallorca); Sant Joan, Sant Carles, Sant Jordi (Eivissa).

CONCLUSIONS

A partir d'aquesta descripció s'ha constatat que molts dels canvis fonètics que es donen es poden explicar en virtut de les característiques articulatòries i acústiques dels fonemes vocàlics. En primer lloc, hem vist que en mallorquí i menorquí la vocal baixa /a/ té una marcada tendència palatal. De fet, Recasens (1986a) assenyala que el fonema /a/ del mallorquí presenta un F1 inferior al corresponent al de /a/ del català central. En relació amb aquest tret, cal dir que, per exemple, a Felanitx, el fonema /a/ presenta un grau elevat de palatalització. I és que, en aquesta localitat, la realització especialment tancada de la vocal baixa ha fet que /e/ per distingir-se de /a/ avançàs també cap al paladar i es convertís en [e]. De la mateixa manera, a Sineu, el fonema /a/ esdevé [e] quan va precedit d'una consonant palatal. Com ja hem vist, aquest canvi té lloc en un context fonètic ben definit i es dona de manera sistemàtica.

En segon lloc, cal assenyalar que les vocals mitjanes, obertes i tancades, presenten un grau d'obertura superior a les del català central, cosa que fa que en algunes localitats mallorquines, el fonema /ɔ/ arribi a obrir-se tant que resulti quasi una [a] velar.

S'ha constatat també que els canvis ə>o, o>ə són molt operatius en el català de Mallorca, la qual cosa s'explica, tal vegada, pel fet que en mallorquí la vocal neutra és un poc més labialitzada i tancada que en català central. I és que en aquest parlar, la vocal tònica posterior exerceix un procés d'inflexió sobre [ə] final i la transforma en [o] a mots com *home*, *cotxe*, *cove*, *nostre*. Aquesta vocal també esdevé [o] en virtut d'un procés d'assimilació a una vocal posterior, situada a la síl·laba següent. Pronúncies com *oruga* o *moló* es poden sentir també a molts

indrets de l'illa. Algunes peces lèxiques també poden experimentar el canvi invers, és a dir, *o, u > ə*. Per exemple, formes com *botó*, *robiol* o *tovallola* es pronuncien sovint amb vocal neutra.

Finalment, esper que aquest estudi, que resulta només aproximatiu, ens pugui servir de base per a posteriors aprofundiments.

BIBLIOGRAFIA

- Antoni M. ALCOVER (1908): *Una mica de dialectologia*, «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», núm. 4, ps. 194-303.
- Gabriel BIBILONI (1983): *La llengua dels mallorquins. Anàlisi sociolingüística*, Tesi de doctorat, Universitat de Barcelona.
- *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), per A. M. ALCOVER i F. DE B. MOLL, Palma de Mallorca.
- *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECLC), per J. COROMINES, Barcelona.
- Tomàs FORTEZA (1915): *Gramàtica de la llengua catalana*, Palma de Mallorca.
- Josep A. GRIMALT (1972): *El vocalisme de Felanitx*, «Mayurka», núm. 8, ps. 57-63.
- Joseph GULSOY (1993): *Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, Biblioteca Sanchis Guarnier, Institut Universitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Joan F. LÓPEZ CASASNOVAS (1981): *La llengua de les menorquines*, dins *Geografia e historia de Menorca*, II, ps. 567-587.
- Ignasi MASCARÓ (1982): *Ciutadella-Maó. Greu vs. Agut en dos parlars menorquins*, «Randa», núm. 21, ps. 198-211.
- Joan MASCARÓ. i Joaquim RAFEL (1981): *La e intervocàlica baleàrica*, «Randa», núm. 11, ps. 37-44.
- Francesc de B. MOLL (1932): *Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella*, «Randa», núm. 8, ps. 5-48.
- (1955): *Els parlars baleàrics*, VII *CILR*, II, ps. 127-136.
- (1960): *Estàtica i dinàmica del catalán en Mallorca*, «Papeles de Son Armadans», I, ps. 161-175.
- (1980): *El parlar de Mallorca*, Barcelona, Moll.
- (1981): *Rallant en pla (Anotacions sobre el menorquí)*, dins *Publicacions menorquines*, 2, Consell Insular de Menorca, ps. 13-18.
- Philip RASICO (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Daniel RECASENS (1971-75): *Notes entorn del rendiment fonològic de l'oposició /b/-/v/ al tarragonès. Estat actual*, «Estudis Romànics», XVI, ps. 163-183.
- (1986b): *Estudis de fonètica experimental del català oriental central*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1991): *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Joan VENY (1962): *Notes phonétiques sur le parler de Campos (Majorque)* *BdF*, XX, ps. 323-340.
- (1977): *Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc*, «Randa», núm. 5, ps. 5-41.
- (1993): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Raixa.